סיכום השתלמות גליל תשפ"ד: מישויה פעמונית ואזור בית-ג'ן בדרום גוש הר-מירון.

סעיד חמוד, מנהל לשעבר של מרחב הגליל ושמורת הר-מירון ברשות הטבע, בית-ג'ן –
מרס שמאלי, קיבוץ עין-חרוד איחוד וחוג כלנית – mars@en-harod.org
אבי שמידע, חוג כלנית, המחלקה לאבולוציה ואקולוגיה והמרכז לרציונליות, האוניברסיטה העברית בירושלים – avi.shmida@gmail.com

———————-

צלמו – חברי חוג כלנית (אורי אשכר, שמעון כהן, עודד זוהר, עופר אבל, אביבית ברקוביץ, אורי רוזנברג, גלית משה)

תמונת השער: מישויה פעמונית במפער נ.צלמון-עליון, צלמה מרס שמאלי.

==========

תקציר: גשמים המאוחרים בחודשי אפריל מאי ומאורעות המלחמה בגבול הצפון שינו את תוכניות חוג כלנית לבוטניקה; בעקבות איסור הטיולים בחרמון הגבוה קבענו השתלמות נוספת בדרום רכס הר-מירון וביקרנו שני צמחים יוצאי-דופן בפרחים ענקיים לבנים הפורחים במחצית חודש מאי – **מישויה פעמונית ושושן צחור.** אלה שני צמחי שושנת רב-שנתיים אשר מבנה הפרח שלהם מרמז על קשר קדום לאקלים שונה מזה של החבל הים-תיכוני ועל האבקת לילה של פרפרי לילה. כיום המישויה מואבקת ע"י דבורת-עץ סגולה והשושן "מחפש את מאביקו שנכחדו". כמו כן למדנו על החורש הים-תיכוני, האם הוא שונה מיער נשיר צפוני והאם יהפוך ליער בעתיד. הופתענו לגלות כי ברום רכס זבד (965-1005 מ) אין בכלל עוזרר אדום ורוב אלוני התולע שפגשנו היו בגודל של 0.5-1 מטר, מדוע? פגשנו מיני צמחים רבים, בין הנדירים והמעניינים נמנה את **ערבז דק-פרחים, תלתן רפה בן-חיטה דל-שיבולת ודבקה סורית**.

==========

גשמים המאוחרים בחודשי אפריל מאי ומאורעות המלחמה בגבול הצפון שינו את תוכניות

חוג כלנית לבוטניקה; בעקבות איסור הטיולים בחרמון הגבוה קבענו השתלמות נוספת בדרום רכס הר-מירון ובדרך לשם ביקרנו בשתי תחנות בגליל התחתון: צומת דיר-חנא ושמורת נחל צלמון-עליון ליד הכפר סלמה. בראשונה התמקדנו במשפחת הסוככיים הפורחים בחודש מאי בכתמי שליטה ענקיים בעמקי הגליל-התחתון ועמק-יזרעאל. בתחנה השניה בנ.צלמון עליון, עצרנו בשולי כביש 804, שמורת נ.צלמון-עליון ועשבבנו לאורך צל הבוקר של מצוק גירני גבוה, אשר למרגלותיו פרחו עדיין רבים מצמחי האביב.

ביקרנו שני צמחים יוצאי-דופן בפרחים ענקיים לבנים הפורחים במחצית חודש מאי – **מישויה פעמונית ושושן צחור**(לצערנו לא הגענו בסוף היום לתחנת השושן בהר-זיו) **.** אלה שני צמחי שושנת רב-שנתיים אשר מבנה הפרח שלהם מרמז על קשר קדום לאקלים שונה מזה של החבל הים-תיכוני ועל האבקת לילה של פרפרי לילה. כיום המישויה מואבקת ע"י דבורת-עץ סגולה והשושן "מחפש את מאביקו שנכחדו".

כדי להגיע לתחנה הראשית בהשתלמות חלפנו על פני העיירה הדרוזית בית-ג'ן ואספנו את מדריכנו לאזור, סעיד חמוד, אשר הצליח לפלס לנו דרך בסמטאות הכפר. הסמטאות המפותלות הורידו אותנו לנחל שפנים וממנו חתכנו את נחל כזיב עליון ועלינו להר-זבד דרך נחל אדמונית (אשר מעולם לא נמצאו בו אדמוניות!). חלפנו על ברכת זבד והתחלנו את הטיול המעגלי בהר-זבד ליד מצבת סאלם קאסם אשר נהרג במלחמת לבנון. למדנו על החורש הים-תיכוני, האם הוא שונה מיער נשיר צפוני והאם יהפוך ליער בעתיד. הופתענו לגלות כי ברום רכס זבד (965-1005 מ) אין בכלל עוזרר אדום ורוב אלוני התולע שפגשנו היו בגודל של 0.5-1 מטר, מדוע? פגשנו מיני צמחים רבים, בין הנדירים והמעניינים נמנה את **ערבז דק-פרחים, תלתן רפה בן-חיטה דל-שיבולת ודבקה סורית**.

תחנות ההשתלמות:

- צומת דיר חנא: לימוד והגדרת מיני סוככיים : גזר קיפח, גזר זהוב, אמיתה גדולה, כמנון קיפח ודל-קרניים כלמלי.
- תחנת המישויה בשמורת נחל צלמון עליון.
- מסלול מעגלי בהר-זבד (הליכה של 3 ק"מ בשביל ודרך עפר).
- מצפה הר-הארי: סיור בחורש בראש ההר וסעודת סיום השנה ב"מסעדת השף" עטף חרב בפסגת הר-ארי.
- שושן צחור בהר-זיו מעל מעליה.(אם ירשה לנו הזמן).

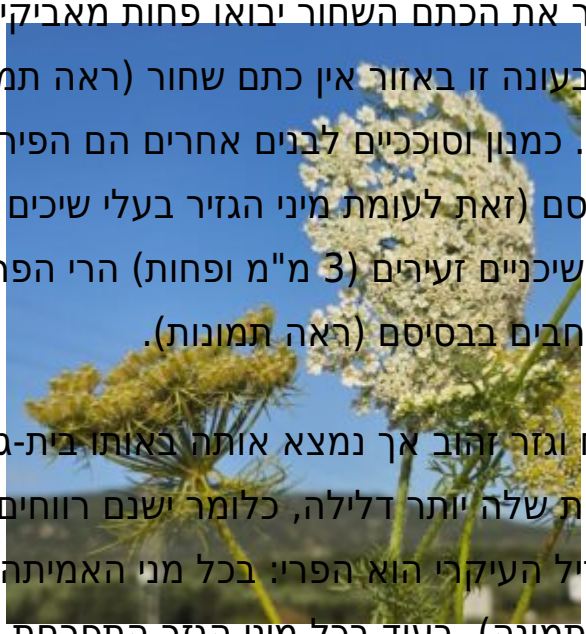
דבורת-העץ צהובת החזה מבקרת במישויה פעמונית, צילם אורי רוזנברג ©

צומת דיר-חנא: צמחי הסוככיים השולטים בגליל בחודש מאי

גזר זהוב בצומת דיר-חנא בגליל התחתון. צלמה מרס שמאלי ©.

לאורך הבקעות של עמק-יזרעאל, כסלות והגליל התחתון שולטים עתה בפריחה, חודש מאי, צמחי הסוככיים. אלה צובעים את שולי הדרכים והשדות במרבדי לבן של מינים שונים שקשה להבדיל ביניהם. מבין ה"לבנים" נלמד להכיר את הגזר הקיפח, הוא הסוככי הגבוה ביותר בשולי הכבישים; תפרחותיו מתנשאות לגובה 1.5 ויותר והן צפופות מאוד ולרוב נושאות כתם שחור במרכזן. אלה הם פרחים עקרים אשר צבעם בשחור וריחם – מושך זבובים וחיפושיות לתפרחת. אם נגזור ונסיר את הכתם השחור יבואו פחות מאביקים לתפרחת. לשאר מיני הסוככיים הפורחים בעונה זו באזור אין כתם שחור (ראה תמונות). סימן עדיף להבדל מיני הגזר ממיני אתיתה. כמנון וסוככיים לבנים אחרים הם הפירות: אלה מצוידים בשיכים דקיקים המתרחבים בבסיסם (זאת לעומת מיני הגזיר בעלי שיכים דקיקים גם בבסיסם). בעוד שלגזר קיפח \רעונים שיכניים זעירים (3 מ"מ ופחות) הרי הפרי של הגזר הזהוב גודלו 5 מ"מ ושיכיו בולטים ורחבים בבסיסם (ראה תמונות).

האמיתה הגדולה שכיחה פחות מגזר קיפח וגזר זהוב אך נמצא אותה באותו בית-גידול – שולי דרכים ושולי שדות חקלאיים. התפרחת שלה יותר דלילה, כלומר ישנם רווחים בין הסוככונים של התפרחת, אך הסימן המבדיל העיקרי הוא הפרי: בכל מיני האמיתה הפרי קרח לחלוטין ושטחו חרוץ בצלעות (ראה תמונה). בעוד בכל מיני הגזר התפרחת הפורה נסגרת כאגרוף עד בוא הגשמים בסתיו, הרי התפרחת הפורה של אמיתה גדולה נשארת פתוחה לרווחה.

בהמשך הסיור בתחנות, נלמד להכיר גם את דל-קרניים כרמלי, כמנון קיפח שהם סוככיים לבני פרחים לעומת כלך מרוקני ונירית הקמה להן תפרחות צהובות. בעוד הנירית גדלה

בבית-גידול זהה לזה של האמיתה הגדולה והגזר הזהוב (אדמות כבדות בעמקים חמים) הרי כלך מרוקני פורח עתה במצוקים ומרגלותיהם בכל הגליל והכרמל. במקומות בהם נפרצו דרכים בקרבת מצוקים סלעיות אפשר לראות את הכלך, כמו גם המישויה והכמנון הקיפח גדלים ממש בשולי הכבישים.

בצידי הדרכים ובשדות פורחים עתה סוככיים הגבוהים ממטר ויותר. רוב מיני הסוככים הנמוכים גמרו זה מכבר לפרוח למעט צלע-שור קטנה הצמודה לקרקע ופורחת בקרם-צהוב. נזכיר גם את **הגזיר המזיק**, שגובהו הממוצע 45-80 ס"מ והוא פורח בשולי החורש המוצל בלבן-ורדרד. בשולי נחלים ובי-גידול לחים יש עמדי גזיר מזיק בגובה של 1.8- 1.2 מטר והצמחים ממשיכים לפרוח עד חודש אוגוסט. ראינו פרטים ענקיים של גזיר מזיק בשיא הפריחה בצל המצוק המלאכותי בתחנת נ.צלמון-עליון. שתי משפחות הצמחים השולטות ופורחות עתה בצידי הדרכים הן הסוככיים והמורכבים(ראה טבלה), יוצא דופן הוא השלמון היפואי השייך למשפחת השלמוניים.

צמחי השולטים בצידי דרך ואדמות כבדות בגליל-התחתון אשר ראינו בתחנות נחל צלמון-עליון וצומת דיר-חנא:

שם הצמח	משפחה	הערות ובית-גידול
אמיתה גדולה	סוככיים	חד-שנתי זקוף, 75 ס"מ, הסוכך נשאר פתוח בהבשלה והזרעון קרח משערות או שיכים
גזיר מזיק	סוככיים	חד-שנתי זקוף בחצי צל בשולי החורש. הזרעון שיכני דקיק וראשו מחודד ובסיסו מעוגל
גזר זהוב	סוככיים	חד-שנתי זקוף, 95 ס"מ, הסוכך מתכנס כאגרוף בפריה, באדמות כבדות ובשולי דרך בעמקים חמים בגליל. הסוכך לבן מרובה פרחים(כמו של גזר קיפח), פרי בגודל של גזר זהוב(6-8 מ"מ) עם בסיס השיכים מורחב צהבהב שקוף. לסוכך הפרי גוון זהוב(מכאן שמו).
גזר מצוי	סוככיים	חד-שנתי חצי-שרוע, 30 ס"מ קרוב לקרקע, הסוכך לבן מועט פרחים, פרי בגודל של גזר זהוב(6-8 מ"מ) עם בסיס השיכים מורחב בלבן שקוף.
גזר קיפח	סוככיים	חד-שנתי, 160 ס"מ, הסוכך
דל-קרניים כרמלי	סוככיים	חד-שנתי, 150 ס"מ, הסוכך
דרדר מצוי צהוב	מורכבים	קוץ עלה המעטפת של ד.מצוי לעומת דרדר קרומי הוא גס ונוקשה מאוד לעומת שולי עלה-המעטפת בד.קרומי הם בעל קרום רחב(3-4 מ"מ). ברכס זבד על הר-מירון פגשנו רק את הזן הסגול של דרדר מצוי.
חוח עקוד	מורכבים	הקוץ הגבוה היחידי הפורח בצהוב בצידי דרכים ואדמות כבדות. שאר קוצי המורכבים מעל 1 מטר הם סגולים(קוצן, חוחן, גדילן, ברקן, קנרס וקיפודן).
חוחן הקנרס	מורכבים	עשבוני ר"ש קוצני ביותר, הפורח סגול שגובהו עולה על 1.80 ולכן בולט למרחוק.

חפורית מצויה	דגניים	חבר התעקש שזו חפורית מצויה ולא ח.קטנה וכנראה שצדק.
ינבוט השדה	קטניות	ברוב האדמות הכבדות התחיל הינבוט להציץ וללבלב(בעל קנה-שורש עמוק), יפרח רק לקראת יולי.
מררית מצויה	מורכבים	הקיטה והמררית שולטות עתה ופורחות בכל צידי הכבישים; פורחות רק בבוקר והפרח נסגר בצהרים. הקיטה נפתחת ונסגרת כשעה לאחר המררית. גבעול הקיטה קרח לעומת זה של המררית נתפס בכל בגד.
נירית הקמה	סוככיים	חד-שנתי, 75 ס"מ, הסוכך
נשרן צפוף	דגניים	בציר התפרחת צלעות שיבוליות רבות(מעל 10) בכל דור – לעומת נשרן הדוחן שהוא מין מקומי המעדיף בתי-גידול טבעיים, אפיקי נחלים יבשים בי"ת ובנגב-צפוני.
עולש מצוי	מורכבים	פריחת בוקר בתכול עמוק משגע מושכת חרקים. לצערנו לא ממין זה תורבת העולש להכנת סלאט, תחליף קפה ותיבולים.
פרג סורי	פרגיים	
קיטה רותמית	מורכבים	הקיטה והמררית שולטות עתה ופורחות בכל צידי הכבישים; פורחות רק בבוקר והפרח נסגר בצהרים. הקיטה נפתחת ונסגרת כשעה לאחר המררית. גבעול הקיטה קרח לעומת זה של המררית נתפס בכל בגד.
קיפודן מצוי, קיפודן גיירדו	מורכבים	במעונות הנמוכים(ראש-פינה, הבקעות, נחל-עמוד) התחיל לפרוח עתה ק.גיירדו הניכר בפרחיו הכחולים-עז ובראש גבעולו האדמדם משערות בלוטיות צפופות – זאת לעומת קיפודן מצוי אשר היה שכיח ברכס זבד; הוא ניכר בגבעול תפרחת לבנבן (כסות שערות דקיקות דמוי קורי עכביש) חסר שערות בלוטיות סגולות וכאשר יפרח(עוד שבועיים צבע הקרקפת יהיה תכול בהיר(ולא כחול-סגול עז).
שיבולת-שועל נפוצה	דגניים	זה מכבר התייבשה אך טרם הפיצה זרעיה; קל להבדיל שיבולת-שועל מיתר הדגניים בכך שהשיבולית בעלת 2-גלומות קרומיות גדולות ומכילה רק 1-3 פרחים(זרעים) גדולים מאוד.
שלמון יפואי	שלמוניים	עתה בשיא פריחה ברוב אזורי הארץ, פריחתו לבנבנה דלילה וכל קרקפת מכילה כדור לבנבן של פרחים בעלי מאבקים סגולים.
שעורת התבור	דגניים	חד-שנתי בגודל 55 ס"מ עתה השתבל ויבש, ניכר בתפרת הנופת מטה בעלת מלענים ארוכים ביותר. השנה בשל הגשם המרובה הצליחה מאוד שעורת התבור ועלתה לגודל ממוצע גבוע ב–2015 ס"מ משנים קודמות.

תחנת המישויה בשמורת נחל צלמון עליון

תחנת המישויה ממוקמת במפער כביש 805 היוצא מערבה בבקעת סחנין ועולה צפונה לרמה בבקעת בית-הכרם. בדרכו חוצה הכביש את אפיק נחל צלמון עליון ועובר במפער מלאכותי היוצר מצוק גירני בצלע המזרחית של הר-חזון. מצוק מלאכותי זה יוצר מדרון מערבי (כלומר פונה מערבה) מוצל ברוב שעות היום ומאפשר גידול של צמחי חורש רבים בצידי הדרך ובכיסי קרקע מופרעים במדרון התלול; אמנם זהו בית-גידול מעשה אדם אך גדלים כאן רבים מצמחי החורש הים-תיכוני וקל לראותם. המפתיאים ביותר הם צמחי סלעים ומצוקים אשר בדרך כלל קשה להגיע אליהם – **כלך מרוקני ומישויה פעמונית**(ראה תמונות). פגשנו כאן מאות אחדות של צמחי מישויה פעמונית שהייתה בסוף הפריחה ועמדי ענק של קנים של כלך מרוקני שהיה בשיא הפריחה. גם המישויה וגם הכלך פורחים כאשר

עלי השושנת שלהם בבסיס הצמח כבר התייבשו; הם מייצרים חומרי מזון בעונת האביב, מעבירים אותם לשורש השיפודי ובתחילת הקיץ מעלים עמוד תפרחת גבוה מאוד הניכר למרחוק; בעוד הכלך מושך בעיקר חרקים קצרי חדק המלקקים את הצוף המשחתי בפרחיו הפתוחים לרווחה, הרי המישויה מייצרת זוף רב בתוך כוסית בבסיס זירי האבקנים של הפרח. אנו בדקנו בפרוטרוט את מבנה הפרח וחשפנו את כוסית האבקה שהייתה ריקה בכל הצמחים. זכינו לראות בשעה 9.15 דבורת-עץ "ענקית" מבקרת בפרחי מישויה. רוב ביקורי הדבורים הגדולות (בומבוס הדמה ודבורת-עץ סגולה) חלים בשעות הבוקר המוקדמות (6.30-8.30 בבוקר בתאריך 17.5.24), כך שלאחר השעה 9.00 רוב הכוסיות של הפרחים ריקות.

בצד הכביש ובתחתית המדרון התלול רשמנו מיני פרחים ים-תיכוניים רבים, ועל אף הרום הטופוגרפי הנמוך, זכינו לראות מיני פרחים רבים(ראה תמונות): שיא פריחה של עפיפית הקנוקנות, צלף קוצני, בוצין הגליל, אשבל מופסק, שרעול שעיר, זוטא צפופה, ופרע צמיר. הרשים אותנו ביותר צמחים ענקיים של גזיר מזיק אשר התנשאו לגובה של 2.20 מטר. למדהו כי לגזיר מזיק שני מופעים; בעוד בשולי החורש המוצל גובהו רק 40-65 ס"מ, הרי בשולי תעלות מים ואפיקי נחלים טחובים מתנשאים צמחי הגזיר לגובה מעל שני מטר וממשיכים לפרוח לאחר חודש אפריל לתוך הקיץ החם. האם זהו תת-מין אחר של גזיר מזיק "ענק אוהב מים" דוגמת שרעול שעיר של עמק החולה? במשך שנים ניסינו למצוא הבדלים מורפולוגיים בין אוכלוסיות הגזיר והשרעול של בית-הגידול הלח לעומת זה של המדרונות היובשניים, אולם בפרט לתכונות הגודל – העלנו חרס. וכיוון שלא מקובל ליצור טקסון נפרד רק בשל מימדי הצמח לא הופרד "הגזיר המזיק הענק" וגם לא "שרעול החולה" לתת-מין או מין עצמאי נפרד.

להלן הצמחים שראינו בתחנת נחל צלמון-עליון:

שם הצמח	הערות	שם הצמח	הערות
אלה ארץ-ישראלית		לוטם שעיר	
אלון מצוי		לוטמית ערבית	
אלת המסטיק		מישויה פעמונית	
אשבל מופסק		מרווה משולשת	
אשחר א-י		מררית מצויה	
אשחר רחב-עלים		נוציץ מנוצה	
בוצין הגליל		נשרן מכחיל	
בוצין לקוי		נשרן צפוף	
גזר זהוב		נשרן שעיר	

גזר קיפח
גלונית הסלעים
געדה מצויה
דל-קרניים כלמלי
דרדית מצויה
דרדר מצוי צהוב
זוטא צפופה
זקנן שעיר
חבלבל השיח
חוטמית זיפנית
חסה כחולת-פרחים
כלך מרוקני
סירה קוצנית
פואה מצויה
פרע צמיר
צלף קוצני
צמרנית הסלעים
קטלב מצוי
קידה שעירה
קערורית סגולה
שלמון יפואי
צורית ספרדית

תחנת הר-זבד

להלן הצמחים שראינו בדולינה הנסתרת וסביבתה:

שם הצמח	הערות
אחירותם החורש	
אלון מצוי	
אלון תולע	
אשבל מופסק	
אשחר מנוקד	
בן-חורש רחב-עלים	סוף פריחה , בצל החורש
בן-חיטה ביצני	
בן-חיטה דל-שיבולת	
בן-חיטה רב-אנפין	
ברומית סורית	
גזיר דק-עלים	
גזיר מציק	
גזר קיפח	
דרדר מצוי סגול	
הדס מצוי	
זון רב-שנתי	
זנב-כלב דוקרני	
חספסנית הלבנון	
חפורית מצויה	
יערה איטלקית	
כוכבן מצוי	
כוכבן נאכל	
לוטוס יהודה	
לוטם שעיר	
לוטמית ערבית	
לפסנה ענפה	
מלעניאל קצר-מלענים	
ניסנית ירושלים	
נשרן מכחיל	
סירה קוצנית	
ספלול ססגוני	
ערבז דק-פרחים	
פואה מצויה	
פשתת המכבד	
ציבורת ההרים	
ציפורן נקוד	
ציפורנית איטלקית	
קוצן קיפח	
קחוון א-י	
קחוון הגליל	
קיטה רותמית	
קיסוס החורש	
קיסוסית קוצנית	
קיפודן מצוי	
קרדומית השדה	
שבטן לבן	

ספרות:

נאמן ג 1974. הצומח בהר-מירון. טבע וארץ 18:19-18.
שמידע א 1980 מדריך לתצורות הצומח העציות. "טבע וארץ", כ"ב: 2 עמ' 65-68.
שמידע א 1983 הצומח הים-תיכוני בקליפורניה ובישראל – דמיון ושוני. עלון "רתם" מס' 8 עמ' 5-29.
שמידע א ולשנר ה 2010 צמחים מיוחדים במסע מים לים. מתוך הספר הולכים מים לים : מן הים התיכון לים כנרת. בעריכת דורון בר. הוצאת יד-בן צבי. ירושלים. עמודים: 30-45.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית ©" ©

לציטוט: שמידע א חמוד ס ושמאלי מ 2024 סיכום השתלמות גליל תשפ"ד: מישויה פעמונית ואזור בית-ג'ן בדרום גוש הר-מירון., כתב-עת "כלנית" 11

==========